

Trendváltás vagy csak kellemetlen epizód?

A magyar gazdaság kilátásai rövid és középtávon

Az elmúlt két esztendő számos olyan markáns változást hozott, amely nemcsak 2003-ban, hanem akár tartósan is befolyásolhatja a magyar gazdaság fejlődési esélyeit. Ezek a változások az EU-hoz való csatlakozás időpontjának az ország gazdasági helyzetét feltétlenül erősítő végleges rögzítésétől eltekintve többnyire *negatívak*. A piaci szereplőknek és különösen a makrogazdasági döntések alakítóinak várakozásai szokatlanul gyakran nem jöttek be. A gazdaságpolitika hitelessége gyengült, ezért – és nem kizárólag a valóban nem mindig előrelátható külső konjunkturális és külpolitikai faktorok miatt (Irak) – a bizonytalanság, a piac szereplőinek kockázata (vele együtt költsége) növekszik. Nem zárható ki, hogy a különböző negatív elmozdulások között időben egyre erősödő szinergikus hatások lépnek fel.

Valami történt

Nem is olyan régen még a „növekedés is, egyensúly is” magyar gazdasági csodájának önbizalmat növelő szlogenjét hangoztatta néhány politikus, hozzátevé, nyugodtan sutba dobhatjuk az aggodalmaskodó közgazdasági tankönyveket. Ma viszont mintha inkább a „se egyensúly, se növekedés” állapota lenne jellemző. Ha valaki ma belelapoz a magyar gazdaság helyzetét értékelő konjunktúraelemzésekbe, akkor azt a tipikus nyitómondatot látja, hogy „a magyar gazdaság 2001 nyarától letért a fenntartható fejlődési pályáról”. A továbbiakban igyekszem megvilágítani, hogy a magyar gazdasági csoda nem többmint tartalmatlan jelszó, de legalább hatásosan kommunikálható, ellenben a fenntarthatatlan növekedési pályára sodródásnak van értelme, ráadásul sajnos tény is, de az érdeklődő nem közgazdász olvasók legfeljebb csak sejtik, miről van szó. (Baj van, de hogy mekkora, az egyáltalán nem világos.)

Az utóbbi két évben, de különösen a legutóbbi néhány hónapban csupa rossz hírt hallunk a magyar gazdaság állapotáról. Romlik a külső konjunktúra, különösen legfontosabb ke-

reskedelmi partnerünk, Németország gyengélkedik. (2001–2002-ben stagnál, ez év első negyedében pedig kifejezetten visszaesik a teljesítménye.) Ami már közvetlenül a magyar gazdaságra vonatkozik, a KSH a minap tette közzé, hogy ez év első negyedévi növekedésünk mindössze 2,7 százalék volt, ami 1995, azaz a Bokros-csomag éve óta a mélypontot jelenti. Az államháztartásnak április végéig sikerült teljesíteni éves „deficittervnek” közel 50 százalékát, alaposan felborzolva a kedélyeket. Hirtelen romlani kezdett az ország fizetési mérlege, miközben megcsappant a külföldi befektetők Magyarország iránti érdeklődése is. Mindezek belejártak abba, hogy az ország ez év első negyedében kénytelen volt egymilliárd eurónyi külföldi hitelt felvenni, ami ugyancsak 1995 utáni negatív csúcs.

Számos multi döntött úgy a közelmúltban, hogy telephelyét Magyarországról máshova költözteti. (A szökés tipikus iránya Délkelet-Ázsia, főként Kína.) Az okok az itteni jóval magasabb bérszint, az erősödő forint, továbbá a világgazdasági pangás. Mondani is felesleges, a leépítések és telephelybezáráások gyengítik a magyar exportteljesítményt, hozzájárulnak az ettől függetlenül is lassacskán felfelé kúszó munkanélküliségi rátához és a lassuló növekedéshez. E közelmúltban született elhatározások következményei persze csak később jelentkeznek a statisztikákban, előrevetítve az egyes gazdasági jellemzők további romlását. (Ez is egy adalék a gazdasági folyamatok tehetetlenségi erejének magyarázatához.)

Tavaly ősz óta hol lappangva, hol nyíltan folyik a vita a jegybank és a pénzügyminisztérium vezetése között. A jegybank, amely ezt megelőzően kamatcsökkentő politikát folytatott, az elmúlt év tavasza

ez év első negyedévi növekedésünk mindössze 2,7 százalék volt, ami 1995, azaz a Bokros-csomag éve óta a mélypontot jelenti

óta változatlan szinten tartotta a kamatszintet, annak ellenére, hogy az amerikai központi bank (FED) nagy tekintélyű elnöke, Greenspan sorozatos kamatvágásokba kezdett, amit némi vonakodással, de követett az EU központi bankja, az ECB is. A hazai és a mértékadó nemzetközi pénzpiacok kamatai közötti különbség rohamosan növekedett, idecsábítva a biztos nyereségre számító mozgékony pénztőkét. A bezúduló, a hazai állampapírok iránti keresletet tápláló euróáradat, mint várható volt, erősítette a forintot még akkor is, ha az államháztartás egyensúlya közben romlott. A forint erősödése egyébként előrelátható volt. Ez a folyamat 2003 januárjának közepén az időközben az erős sávhatárt ostromló forint elleni (ez esetben a forint erősödését kikényszeríteni hivatott) nagy erejű spekulatív támadáshoz vezetett. A jegybank, amely csak az erre a lépésre végképp nem hajlandó kormánnyal egyetértésben értékelhetne volna fel a forint középárfolyamát, a támadást visszaverte, és február végére a helyzet lényegében normalizálódott. A vita azonban máig sem zárult le. (A legutóbbi pengeváltás az ez év áprilisi költségvetési hiány nyilvánosságra kerülésekor zajlott le.)

Az elmúlt félév híreinek sorában kettő volt pozitív. Az egyik az uniós tagfelvétel időpontja (ezáltal véglegessé válása), aminek *tartósan* pozitív hatása lesz, nemcsak az ország megítélésére (lásd javuló országminősítés), de gazdasági helyzetére is. A másik jó hír az áprilisi, mindössze 3,9 százalékos, 12 havi visszatekintő inflációs ráta, amely az előrejelzőket alaposan meglepte, és nagy megkönnyebbülést okozott a jegybanki vezetésnek. (A rendkívül alacsony inflációs rátában a tartós tényezők mellett szezonális és véletlenszerű tényezők, valamint statisztikai bázishatások is szerepet játszanak, de mindenesetre a 2003. évi inflációs cél nem forog veszélyben.)

Ez a felsorolás korántsem teljes. Csak azokra az újabb keletű makrogazdasági információkra terjed ki, amelyek a napi sajtóban is nagy nyilvánosságot kaptak, esetleg vitákat váltottak ki. (Ki lehetett volna térni például az Európai Bizottság, az OECD vagy az IMF országjelentéseire, amelyek alapján pozitívak, de meg vannak tűzdelve az ország egyensúlyi helyzetére vonatkozó diplomatikusan megfogalmazott, ám kemény kritikákkal, amelyek a változtatás szükségés-

ségét hangsúlyozzák.) A felsorolt információk mindenesetre tények, de nem egyenszilárdságúak, keverednek bennük a véletlenszerűségek, az üzleti élet szokásos ciklikus hullámzásainak hatásai a lényeggel, a tartós tendenciákkal. A továbbiakban igyekszem ezt a megkülönböztetést megtenni.

E negatív leltár után tulajdonképpen csak óvatosságból, a félreértések elkerülése végett érdemes hangsúlyozni, hogy az ezredforduló utáni magyar gazdaság helyzete semmilyen vonatkozásban nem hasonlítható össze a kilencvenes évek közepére kialakult válságállapottal. A magyar gazdaság ma vitathatatlanul erős. Külső adóssága távol van attól, hogy fenyegető méreteket öltön. Exportpotenciálja az 1993–94. évi mélypont óta durván háromszorosára emelkedett, még hozzá zömében korszerű termékekben és szolgáltatásokban. (Ennek eredményeként az adósságszolgálat rátája – amire a nemzetközi tőkepiac szereplői talán a leginkább odafigyelnek – fél évtized alatt kevesebb, mint felére süllyedt.) A bruttó hazai termék is több mint 20 százalékkal meghaladja az elmúlt évtized közepének jellemző színvonalát. Ezért ma értelmetlen társadalmi megrázkódtatással járó sokkterápiás intervencióval ijesztgetni. Erre most sem szükség, sem pedig – a társadalomban és a piaci szereplőkben tudatosult vészhelyzet hiányában – lehetőség sincs.

Ellenben tény, hogy a magyar gazdaság 2001–2002-ben letért a fenntartható pályáról, még hozzá nem is szolid, noha nem is jóvátehetetlen mértékben. Ez az állítás sokkal keményebb, mint ha csupán annyit kellene mondani, hogy az ország teljesítménye a sajnálatos külső körülmények folytán ugyan az üzleti ciklus szinuszgörbéjének negatív tartományában helyezkedik el, de ez a deviancia komolyabb kormányzati beavatkozás nélkül, szinte automatikusan „kinőhető”. Mára már olyan folyamatok alakultak ki, amelyek a jövedelemtulajdonosok – állam, vállalkozások, háztartások, külföldi befektetők és hitelezők – közötti kölcsönkapcsolatok áttételeinek közvetítésével semleges konjunkturális helyzetben (magyarul: a pangás elmúltával) is tovább gyengítenék a gazdaságot. Más szavakkal, megfelelő gazdaságpolitikai intervenció nélkül a feszültségek fokozódására, a bizonytalanság növekedésére, például nagyobb mértékben ingadozó árfolyamra és szeszélyes, mindkét irányú, destabilizáló nemzetközi tőke mozgásokra lehet számítani. E negatívumok annál inkább érvényesülnek, minél tovább késlelkedik a gazdaságpolitika a folyamatokat az eredeti vágányra visszaterelő korrekcióval. Erre a felismerésre utalnak egyes újabb kormányzati megnyilvánulások is.

A kisiklás anatómiája

A *kiindulópont* az volt, hogy 2001 derekán a nemzetközi gazdasági környezetben fordulat következett be. A világgazdaság hajtóerejének számító Egyesült Államok növekedése lelassult, s ezt követte az Európai Uniónak az USA-énál sokkal makacsabbnak bizonyult lefékeződése. Mindenekelőtt a fő kereskedelmi partnerünknek számító Németországban esett vissza a növekedés. (Itt stagnálásközeli állapot alakult ki és maradt fenn máig is.) Ez a magyar export iránti (külső) keresletben durva törést okozott, ami az erősen nyitott, termelésének felét exportra értékesítő Magyarországot igen érzékenyen érintette, sokkal érzékenyebben, mint a néhány évvel korábban, 1997–98-ban Délkelet-Ázsiában, Oroszországban, Brazíliában kibontakozó „fertőzőesés” válság.

A magyar export iránti külső kereslet alakulása 1999–2003. (%)*

1999	2000	2001	2002	2003**
6,9	12,0	2,3	-1,9	3,7

* Tizenegy legfontosabb külkereskedelmi partnerünk importnövekedési ütemének súlyozott átlaga. (A súly az illető ország magyar exportjában képviselt részaránya.) Az indikátor azt fejezi ki, hogy amennyiben a magyar export részesedése változatlan maradna főbb partnereink importjában – pl. a magyar export évről évre a német import meghatározott hányadát tenné ki – akkor éppen a külső konjunktúraindexnek megfelelő mértékben nőhetne a magyar export.

**Prognózis

A 2001-ben, majd 2002-ben így kieső kereslet durva becslés szerint évi 2–3 százalékkal csökkentette az ország növekedési potenciálját. Az emiatti termeléseszköket részben ellensúlyozta más keresleti tényezők, elsősorban a lakossági fogyasztásnak a költségvetés által tudatosan gerjesztett növekedése. A különböző tételek eredőjeként a növekedés végül is csak kismértékben esett vissza. (Az 1997-től 2000-ig terjedő négyéves időszakban a magyar gazdaság teljesítménye évi 4,5–5 százalékkal növekedett – míg azóta 3,5 százalék körülire esett vissza.) A lejtmenet máig is tart. Tudatosult, hogy egy csónakban evezünk. Ha ott fellendülés van, akkor nálunk is az lesz (feltéve persze, hogy a gazdaság stabil), ha ott a stagnálás a jellemző, akkor nálunk is romlik a helyzet. (Jövő májustól ez még inkább így lesz.) A hazai gazdaságpolitikának persze vannak választási lehetőségei, de ezek jobbára abban állnak, hogy inkább a növekedés csökkenését veszi tudomásul, vagy inkább elviseli az átmeneti egyensúlyromlást (jelen esetben az államháztartás deficitjének növekedését) a gazdasági konjunktúra (túl)fűtése érdekében.

A gazdaságpolitika *válasza* a második lehetőséget részesítette előnyben. Ily módon a *fiskális* politika már 2001 derekán erősen expanzívává vált, és az állami költségek 2002-ben (szinte szimmetrikusan a nemzetközi feltételek 2002-ben a mélypontot elérő romlásával) még inkább gyorsult. Az államháztartás által generált többletkeresletért az ebben a szférában kiáramló 30 százalékot meghaladó, éves kihatásában 320 milliárd forintra tehető béremelési hullám a fő felelős. Ennek a költségvetési deficit gyors és előrelátható növekedéséhez vezető, mellesleg kormányzatokon átnyúló döntésnek három magyarázata is akad. (1) A közszolgáltatás számos területén (például egészségügy, oktatás) az elmúlt évtizedben olyan bérelmaradások halmozódtak fel, amelyek már-már elviselhetetlen munkaerőpiaci feszültségekhez, illetve az adott szakmákban kontraszelekcióhoz vezettek. A béri-igazítás társadalmi indokoltsága aligha vitatható, inkább megkésett, mint elietett volt. Mindez azonban nem változtat azon, hogy a végrehajtott béremelések és persze az ehhez hozzáadódó lakossági transzfer-növelések – nyugdíj, gyeg, gyed, családi pótlék, ösztöndíjnövelések stb. – *együtt* nem álltak arányban a gazdaság teherbíróképességével. (2) A második még szalonképes érv a nemzetközi konjunktúraingadozás kilengéseinek csillapítása volt. A költségvetés által kizúdírt többletkereslet azonban messze meghaladta azt a mértéket, amelyet az anticiklikus pénzügypolitikával még egyáltalában indokolni lehet. (3) A harmadik magyarázat – ezúttal minden kommentár nélkül – a parlamenti választás volt.

Az államháztartás által generált keresletnövekmény 2000–2003 között a következőképpen alakult (a GDP %-ában):*

1999	-0,6
2000	-0,9
2001	+1,8
2002	+4,4
2003	-0,5

* Forrás: MNB. „Jelentés az infláció alakulásáról” (2002. május, november, 2003. február, 2003. május). A – előjel keresletszűkítést, a + előjel pedig többletkereslet-teremtést jelent az államháztartás részéről, mindenkor az előző évhez viszonyítva.

2003-ban tehát a jegybank legfrissebb előrejelzése szerint az előző két évben a GDP 6,2 százalékkal felduzzadt költségvetési jövedelemkiáramlás ez évben mindössze 0,5 százalékkal fog visszahúzódní, vagyis a 2002-re jellemző állapothoz képest még

mindig a bruttó hazai termék több mint öt és fél százalékat fogja kitenni a gazdaságba pumpált többletkezeslet. (A Pénzügyminisztérium ennél valamivel kedvezőbbnek látja a kialakult helyzetet és ezen belül az ez évben várható javulást is, de a 2000-hez képest felhalmozódott többlet mindenképp jelentős egyensúlyrontó tényező. Valószínű, hogy az igazság valahol a kétféle kalkuláció között van.)

A gazdaságpolitika másik alapeszköze, a *monetáris politika* az inflációs célkövetés rendszerének bevezetésével reagált. Egyidejűleg kiszélesítette a forint–valuta lehetséges ingadozási sávját. Középpontjába, mint ezt több ízben nyomatékosan deklarálta, a monetáris unióhoz való lehetséges leggyorsabb csatlakozást és ennek érdekében az inflációs ráta minden körülmények közötti gyors leszorítását állította. Ennek a feltétlen célnak rendelte alá kamatpolitikáját is. Az új rezsím működőképessége az inflációs cél (ez 2003-ban 3,5 + 1%) *hitelességén*, azaz a munkavállalók (szakszervezetek) és vállalkozók (szövetségeik) várakozásait befolyásoló képességén múlik.

Az inflációs ráta azonban számos tényező függvénye. Ilyenek az árfolyam, a világgiazi energiaárak alakulása, a költségvetés által generált kereslet, a várakozások inercijája, bérinfláció, a regulált árak alakításában

követett politika (ha tetszik, az infláció elfojtásának mértéke). A jegybank ezek közül a kamatszintet és rajta keresztül bizonyos határok között az árfolya-

mot képes befolyásolni. (Később, ha már a rezsím olajozottan működik, a várakozásokat is.) Ha olyan helyzet alakul ki, amikor az inflációt befolyásoló összes többi tényező együttes hatása eltér a jegybank által tervezett pályától, akkor a jegybank ezzel a két (inkább csak másfél) eszközzel igyekszik az eredeti vágányra visszaterelni a folyamatokat. Ha a lappangó feszültségek egy még jól tolerálható szűk határon belül maradnak, akkor ez a mechanizmus működik, ha nem, akkor erősen konfliktusos, és növekedési áldozatokat idéz elő.

A monetáris politika körüli viták háttérében a gazdaságpolitikai célok eltérő rangsora húzódik meg. Elvileg, tehát minden egyéb feltételtől elvonatkoztatva persze igaz, hogy az államháztartás hiányának növekedése a forintot gyengíti. Erre az adekvát válasz valóban a szigorú kamatpolitika, ahogyan a közvéleményben elterjedt, az erős forint politikája. A helyzet azonban nem egészen ez. A jegybank kamat- és árfolyampolitikájának ugyanis tekintettel kell lennie a versenyképességre is. (Nem véletlen, hogy az USA és az EU jegybankjai sorozatos kamatcsökkentésre vállalkoztak, jóllehet ezek az intézmények is elsősorban valutájuk szil-

a nemzetközi kamattendenciáktól elszakadó hazai kamatpolitika hatására magas és egyre növekvő kamatprémium alakult ki, ami kifejezetten ösztönözte a külföldiek állampapír-vásárlását

nyek is elsősorban valutájuk szilárdságáért felelősek.) A jelenlegi 240–250 forint között ingadozó árfolyam az elmúlt hónapokban folyamatosan a sáv erős oldalán (olykor a szélelének közelében) tanyázott. A forint (nominális) erősödése, a két év alatt közel 20 százalékos reálbéremelkedés és a termelékenység lassuló emelkedése együttesen a forint durva reálfelértékelődéséhez vezetett.

A nemzetközi kamattendenciáktól elszakadó hazai kamatpolitika hatására magas és egyre növekvő kamatprémium alakult ki, ami kifejezetten ösztönözte a külföldiek állampapír-vásárlását. (Miközben a magas kamatok révén drágították a reálberuházásokat.) Az eredmény az erősödő forint lett, és az, hogy a magas kamatterhek (a spekulációs roham előtti legutolsó napoktól eltekintve) a külföldi pénzügyi befektetők jövedelmeit gyarapította (még hozzá minden kockázattól mentesen). Ez pedig az állampapírokat kibocsátó magyar állam, vagyis a magyar adófizető terheit növelte. (Eközben persze növekszik a kockázat is, tudniillik az inga ellenkező irányú kilengésének kockázata.)

A jegybank kamatpolitikájának persze nem csak a jövedelmek elosztására van hatása. Kommunikációs szerepe is van, üzeneteket hordoz. Jelen esetben azt, hogy az inflációs cél teljesülése bizonytalan, és a költségvetés kiadásainak megzabolázása kétséges. Ezeket az üzeneteket a vállalkozókat és munkavállalókat képviselő szervezetek természetesen megértették, és a bérekre, beruházásokra vonatkozó döntéseikben ezeket figyelembe is vették. Bebizonyosodott (legalábbis számomra), hogy a túlköltséges költségvetést nem lehet mértéktelen monetáris szigorral ellensúlyozni, és nem lehet büntetlenül elszakadni a nemzetközi kamattendenciáktól sem. A magas kamat terheit

a magyar adófizetők kénytelenek megfizetni, míg az állampárpia külföldi szereplői hosszú idő átlagában nyertek. A jegybanki kamatpolitikáról kialakult éles vita sajnos nem nélkülözte a politikai felhangokat sem. A történet lényege – legalábbis az én olvasatomban – az, hogy a monetáris és fiskális politika a nem kooperatív játék logikája szerint - „kölcsonösen keresztbeteszünk egymásnak” - folyt. Az eredmény lehangoló. (Most talán van remény némi változásra.)

A gazdaság államon kívüli szereplői (a jövedelemtulajdonosok), a vállalkozások és a háztartások a megváltozott körülmények mellett a gazdaságpolitika válaszaihoz is alkalmazkodtak.

A *vállalkozói szféra* reakciója az amúgy is lecsökkent exporttermelés hátterében lévő készletek gyors leépítése volt. Ennek az elmúlt évtizedben igen ritkán előforduló jelenségnek a hatása nem lebecsülendő. (A KSH szerint a készletleépítés 2001 nyara és 2002 dereka között önmagában 3 százalékkal csökkentette a gazdasági növekedést.) A másik reakció a vállalkozások oldaláról a vállalati beruházások csökkenése volt. Ez már elgondolkodtató. A vállalkozói szektor harmadik válszlépése a reálkeresetek gyors emelkedése volt, annak ellenére, hogy a forint erősödése és a termelékenység mérsékelt emelkedése ezt egyáltalán nem indokolta. A lehetséges magyarázatok közé tartozik a minimálbérek viharos emelkedése, ami összenyomta a bérskálát, indirekte leértékelve a kvalifikáltabb munkát. Emellett a vállalkozók – egyebek között a jegybank jelzései alapján – maguk sem bíztak az inflációs ráta előirányzott csökkenésében. De lehetséges az is, hogy az ugrásszerű közszolgáltatói béremelkedések is lendítettek egyet a folyamaton. (Mindez persze nem a történetek megmagyarázása miatt érdekes, hanem a folyamatok jövőbeni lefutása, az események előrelátása szempontjából.)

A következő szereplő, a *háztartás* nem a világgazdasági dekonjunkciójára reagált, hanem az alaposan felgyorsult, zömében az alacsonyabb jövedelmű rétegeket érintő béremelkedésre, az ugyancsak az őket érintő transzferek emelkedésére, a bankszektorból kiinduló, már évek óta tartó fogyasztásihitel-össz-tönzésre, valamint az inkább a magasabb jövedelműeket érdeklő lakásvásárlási támogatások kedvezményeire. Mindez együtt a fogyasztás gyorsuló növekedéséhez vezetett, miközben a megtakarítások elapadtak, annak ellenére is, hogy a reálkamatok az időszak nagy részében kifejezetten magasak voltak.

Ami a külföldet mint egyenleget teremtő jövedelemtulajdonost illeti, 2002-ben a fizetési mérleg hiányát már 75 százalékban adósságjellegű tételek finanszírozták, és a működőtőke-beáramlás az előző évhez képest a felére csökkent. Mint már szó volt róla, a multinacionális vállalatok körében sorozatosak a létszámleépítések és a telephely-megszüntetések. Egy éven belül az öt legnagyobb magyar külföldi tulajdonú exportőr közül három (Flextronics, IBM, Royal Philips Electronics) Ázsiába szökött, és elmaradt a Peugeot Citroën beharangozott befektetése is. Ezek a döntések számottevő hatással vannak (lesznek) a foglalkoztatásra.

Kiindulva a külső konjunktúra változásából, végigkövetve a gazdaságpolitika, ezután a többi szereplő válaszreakcióit, ha tetszik, az alkalmazkodási folyamatot, most már összerakhatjuk a következményt.

A legnagyobb fenyegetés a közeljövőre nézve természetesen a versenyképességnek a felsorolt tényezők eredőjeként kialakult masszív romlása volt.

**kiépültek
és már működnek is azok a
csatornák, amelyeken keresztül a
kezdetben egy-egy részterületen izoláltan
jelentkező feszültségek átterjednek a
gazdaság más területeire**

A reálkeresetek növekedése elszakadt a termelékenység-növekedéstől. 1997–2000 között a termelékenység-növekedés még évről évre 1-2 százalékkal gyorsabban nőtt a béreknél. Ezután az előjel megfordult: a bérek 2001-ben csaknem 3 százalékkal, 2002-ben pedig már 13,5 százalékkal emelkedtek gyorsabban, mint az erre fedezetet teremtő termelékenység. A versenyképesség szempontjából leginformatívabbnak tekinthető fajlagos munkaköltség alapú reálárfolyam tekintetében a feldolgozóiparban két év alatt kerekén 20 százalékos reálfelértékelődés következett be:

Reálfelértékelődés (%)

2001.	2002.	2003.
+ 8,6	+ 11,3	+ 1

(a + előjel reálfelértékelődést jelent)

Forrás: MNB

A reálkereset-növekedés és termelékenységnövekedés különbsége

1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
+ 1,9	+ 0,7	+ 0,8	+ 1,7	- 2,8	- 13,5	- 1,0

A versenyképesség ilyen mérvű romlásának árnyékában ma már nem egyszerűen ez a kérdés, hogy mikor indul meg végre az új – és a 2000. évinél valószínűleg sokkal szerényebb – konjunkturális fellendülés, amelyre tehetetlenül várunk, mint az indiaiak a monszunra, hanem az, hogy képesek leszünk-e egyáltalán meggyengült versenyképességünkkel felkapaszkodni a konjunktúra jövődő hullámának a hátára.

A másik következmény, hogy kiépültek és már működnek is azok a csatornák, amelyeken keresztül a kezdetben egy-egy részterületen izoláltan jelentkező feszültségek átterjednek a gazdaság más területeire. Várható volt, hogy a költségvetés túlköltekezése előbb-utóbb a fizetési mérleg romlásához vezet. Ez azonban csak késleltetetten következett be. 2001-ben a nagyarányú költségvetési expanzió ellenére még nem volt magas fizetésimérleg-hiány a készletszint leapasztása, a beruházási dinamika lassulása és az (akkor még) alacsony olajszámla miatt. A változás azonban törvényszerű, mert a felsorolt faktorok csak halasztó hatásúak voltak. Így a fizetési mérleg hiánya 2002-ben már magasabb volt, 2003-ban pedig a számítások szerint valószínűleg eléri a bruttó hazai termék 5 százalékát, miközben ennek egyre kisebb hányadát fedezik a külföldiek reál- (tehát értelemszerűen tartós) befektetései. (A kilencvenes évek vége felé még a hiány 70–80 százalékát finanszírozták a külföldiek működőtőke-befektetései, ma már ez az arány nem haladja meg a 30 százalékot.)

A feszültségek tovaterjedésének más csatornáiról már tulajdonképpen esett szó. A lassuló növekedés visszaveti a beruházásokat. A vállalkozóknak (bel- és külföldieknek egyaránt) persze igazuk van. Az értékesítési lehetőségek zsugorodásakor miért is ruháznának be? Ez viszont tovább gyengíti a pillanatnyi növekedést is, a kapacitások modernizálódását is. Ha arra számítanak a vállalkozók, hogy magasabb lesz

az infláció, akkor ehhez fogják igazítani a béremelkedést is, és a magasabb inflációs várakozások előbb-utóbb önbeteljesítő jóslatokká válnak (a magasabb bér valóban magasabb inflációt okoz). Ha kialakul az a (tév)hit, hogy a bérek termelékenységtől tartósan függetlenül emelkedhetnek, akkor erre építve a háztartások bátran növelik a fogyasztásukat, akár megtakarításaik rovására is. Erre a nyugat-európai bérekhez való konvergenciát hangsúlyozó, ma már nemcsak szakszervezeti, de olykor kormányzati megnyilvánulások kifejezetten bátorítanak. (A nyugati árak, de magyar bérek szlogenjéből valahogy mindig kifelejtik a nyugati termelékenység hirdetését.) Ez van. Így válhat az ideológia akkor is, ha hamis, ahogy mondani szokás, valóban termelőerővé.

A történet vége

Az lenne az igazi, ha a diagnózist most egy részleteiben is kifejtetett terápiás javaslat követné. Ilyen javaslat azonban csak kollektív munkán, részletes, több variánsban elvégzett számításokon és általában többféle (közgazdasági, statisztikai, szociológiai, jogi) ismeret integrálásán alapulhat. (Ilyen munkák természetesen folynak, magam is igyekszem részt venni bennük.) Irtózom attól, ha egyesek kidolgozott javaslatként tálnak ötleteket, s ebbe a hibába én sem szeretnék beleesni. De kibújni sem kívánok az alól a feladatom alól, hogy legalább a változások irányáról és főbb elemeiről ne írjam le a véleményemet.

**a nyugati árak,
de magyar bérek
szlogenjéből valahogy
mindig kifelejtik a nyugati
termelékenység
hirdetését**

Írásomnak az volt az elsődleges célja, hogy bemutassam, kialakulhatnak (és az adott szituációban ki is alakultak) olyan folyamatok, amelyek a gazdaságot destabilizálják, és amelyek, ha nem vigyázunk, idővel önfenntartókká válnak a tipikus válaszreakciók, az önbeteljesítő jóslatok vagy éppen a szemfülesen a stratégiai célok elé tolatkodó rövid távú megfontolások révén. Pedig a gazdaságpolitika nem vágatszám, hanem a még belátható horizontra előretekintő középtávú megfontolások révén. Pedig a gazdaságpolitika nem vágatszám, hanem a még belátható horizontra előretekintő középtávú megfontolások révén. Pedig a gazdaságpolitika nem vágatszám, hanem a még belátható horizontra előretekintő középtávú megfontolások révén. Pedig a gazdaságpolitika nem vágatszám, hanem a még belátható horizontra előretekintő középtávú megfontolások révén.

Ha a gazdaság letér a fenntartható pályáról, ha már látszik, hogy a kedvezőtlen folyamatok hajlamosak önreproduktívá válni; és az eredeti pályától való távolság még nem vészes, de az irány, amerre a folyamatok tartanak, egyértelműen rossz – akkor korrigálni kell. Véleményem szerint most éppen ez a helyzet.

Még az is nagyjából világos, hogy miben kell korrigálni. Helyre kell állítani a bérek és termelékenység növekedése kö-

zötti egyensúlyt. Félve mondom ki, de ez egy ideig a termelékenység emelkedésénél valamivel lassúbb keresetnövekedést jelent. Ha ezt nem ismerjük fel, akkor ez vagy a versenyképesség további romlásához és egyben a külső eladósodás növekedéséhez vezet (erre csak igen-igen korlátozottak a lehetőségeink), vagy – második lehetőségként – az infláció növekedéséhez. Egyik sem túlságosan vonzó.

Az államháztartás hiányát feltétlenül korlátozni kell, mégpedig jelentős mértékben, legalább a bruttó hazai termék 2–2,5 százalékával. Ezt észrevétlenül, vagyis úgy, hogy senkinek az érdekét ne sértse, nem lehet megvalósítani. Ráadásul a modernizáció megköveteli az infrastrukturális beruházások (közlekedés, szennyvíztisztítás) növelését. Ezek halogatása nem lehet járható út, különösen akkor, ha ezeket az unió is támogatja, feltéve persze, hogy az állam is beszáll a fejlesztésbe. Az államháztartás terhei legalábbis ezen a vonalon még növekednek is. A költségvetésnek tehát másutt, más típusú kiadásokban kell takarékoskodnia. Három irányban lehet gondolkodni. Vissza kell lépni az olyan fogyasztási célú támogatásokban, amelyek szociálisan nem indokolhatóak. A csak magas jövedelműek által igénybe vehető, nagy összegű, esetenként még a visszaélés lehetőségét is felcsillantó lakástámogatások szigorítása például mindenképp indokolt. (Ezek a támogatások, beleértve a törlesztést támogató adókedvezményeket is, véleményem szerint még a mostani intézkedések után is túlságosan bőkezűek.) Azért sem fájna túlságosan a fejem, ha a költségvetés sportcélokat támogató kiadásai lelassulnának. (Az egy főre jutó futballpálya-mutatót tekintve nemzetközi összehasonlításban még így is jobban állunk, mint az autópályák sűrűségében.)

Másodsorban az állam közvetlen hatókörében érvényt kell szerezni a takarékoságnak. Ebben a körben újabban nő a foglalkoztatottak száma (miközben a vállalkozások körében csökken). Ezt meg kell állítani, és a bérek emelkedésére is csak a létszám-megtakarítások egy részének erejéig látok lehetőséget. Ezen túl jól ismertek azok a területek, ahol az állami szolgáltatások évről évre több tízmilliárdos veszteséget termelnek. A helyzet változtatására vannak kész vagy majdnem kész programok. Megvalósításuk *csak* azért késik, mert az ellenérdekek erősek, jól szervezettek. Ezért konkrét lépések megtétele helyett távlati koncepciók kidolgozására helyeződik a hangsúly, amelyek megvalósítása azután a végtelenbe tolódik. (Konkrét példákra azért nem hivatkozom, mert az bizonyos területek kipécézésének minősülhetne.)

Végül tudomásul kell venni, hogy az állam által uralt területeken is szükség van versenyre, a magántulajdon (részleges) részvételére és a monopóliumhelyzetek megtörésére. Ez a tenden-

cia a hírközléstől az energiaszolgáltatók piacig, a vasúti közlekedéstől a fapados légitársaságok megjelenéséig, a magániskolákig vagy alapítványi iskolákig minden területen megjelenik. A magántőke intézményes kizárása az egészségügy területéről azt jelentené, hogy a *mai* betegek ellátási színvonala *biztosan* rosszabb lesz, minthogy a magántőkét helyettesítő állami többletforrással végképp nem rendelkezünk. (Ha mást nem is, az ezt helyettesíteni hivatott állami források hiányát, azt hiszem, sikerült bizonyítanom.) A mai betegeknek tehát semmiképp sem érdekük a magántőke kiutálása erről a területről (megfelelő szabályozása, persze, igen).

Biztos vagyok benne, hogy a vázolt folyamatok végül is előbb-utóbb utat törnek maguknak. Csak-hogy az idő most nem nekünk dolgozik. ■